IRFAN
AKADEMIYASI
ILM · TA'LIM · TARAQQIYOT

RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI

ADABIYOTSHUNOSLIK VA BADIIY TAFAKKUR

MUMTOZ MEROSDAN
ZAMONAVIY TALQINLARGACHA

NOYABR

TOSHKENT
O'ZBEKISTON

"SHUM BOLA" ASARIDAGI SO'Z O'YINLARI (KALAMBURLAR)NING TARJIMA QILINUVCHANLIK DARAJASI VA KOGNITIV ASOSLARI

Abu Rayhon Beruniy nomidagi
Urganch davlat universiteti
mustaqil tadqiqotchisi p.f.f.d
Baydjanova Iroda Abdullayevna

https://doi.org/10.5281/zenodo.24143385

So'z o'yini yoki kalambur hazil-mutoyibaning eng murakkab va nozik turlaridan biri hisoblanadi. So'z o'yini til vositalarining zukkolik bilan ishlatilishiga asoslanadi va u til sistemasining turli sathlarida namoyon bo'lishi mumkin: fonetic, leksik, grammatik va semantik. Mazkur tezisda G'afur G'ulomning "Shum bola" asaridagi so'z o'yinlarining kognitiv asoslari va ularning ingliz hamda rus tillariga tarjima qilinuvchanlik darajasi tahlil qilinadi.

So'z o'yinining kognitiv asoslari tilning ikki yoki undan ortiq ma'nosini bir vaqtda faollashtirish mexanizmiga asoslanadi. Tinglovchi yoki o'quvchi so'z o'yinini idrok etganda, bir vaqtning o'zida ikkita ma'no - yuzaki va yashirin - faollashadi. Bu ikki ma'no orasidagi kontrast yoki kutilmagan bog'lanish kulgi reaktsiyasini hosil qiladi. Kognitiv tilshunoslikda bu jarayon mental fazolarning integratsiyasi (conceptual blending) orqali tushuntiriladi.

"Shum bola" asarida so'z o'yinlarining bir nechta turi kuzatiladi. Birinchi tur - omonimik so'z o'yini. Bu holda bir xil yoziladigan va talaffuz qilinadigan, ammo turli ma'noli so'zlar ishlatiladi. Bola so'zning bir ma'nosini nazarda tutadi, ammo kattalar boshqa ma'noni tushunadi yoki aksincha. Bu ma'nolar to'qnashuvi hazil effektini hosil qiladi. Ikkinchi tur - paronimik so'z o'yini. Bu holda tovush jihatdan o'xshash, ammo turli ma'noli so'zlar aralashtiriladi. Bola so'zlarni noto'g'ri eshitadi yoki talaffuz qiladi va bu xato hazil manbai bo'ladi.

Uchinchi tur - polisemik so'z o'yini. Bu holda ko'p ma'noli so'zning turli ma'nolari bir kontekstda ishlatiladi. Masalan, so'zning to'g'ri va ko'chma ma'nolari o'rtasidagi o'yin. Bola ko'chma ma'noli iborani so'zma-so'z tushunadi va bu hazil hosil qiladi. To'rtinchi tur - morfologik so'z o'yini. Bu holda so'z yasalishi qoidalarining kutilmagan tarzda qo'llanilishi hazil yaratadi. Bola yangi so'zlar yasaydi yoki mavjud so'zlarga noto'g'ri qo'shimchalar

qo'shadi.

So'z o'yinlarining tarjima qilinuvchanlik darajasi bir qator omillarga bog'liq. Birinchi omil - tillar orasidagi tipologik o'xshashlik. O'zbek va rus tillari ham agglutinativ-flektiv tillar bo'lib, ular so'z yasalishi va shakl o'zgartirish mexanizmlarida o'xshashlikka ega. Bu o'xshashlik ba'zi morfologik so'z o'yinlarini tarjima qilishni osonlashtiradi. Ingliz tili esa analitik til sifatida boshqacha so'z yasalish mexanizmlariga ega va bu morfologik so'z o'yinlarini tarjima qilishni qiyinlashtiradi.

Ikkinchi omil - leksik tizimlarning o'xshashligi. Har bir tilda omonimlar, paronimlar va polisemik so'zlarning o'z tizimi mavjud. Agar bir tildagi omonim so'z boshqa tilda omonim bo'lmasa, tegishli so'z o'yinini tarjima qilish imkonsiz bo'ladi. Bu holda tarjimon boshqa usullardan foydalanishga majbur bo'ladi: kompensatsiya, eksplikatsiya yoki o'z o'rniga yangi so'z o'yini yaratish.

Uchinchi omil - fonetic tizimlarning farqi. Fonetic so'z o'yinlari (masalan, tovush o'xshashligi asosidagi hazillar) tarjimada eng qiyin hisoblanadi, chunki har bir tilning fonetic sistemasi o'ziga xos. O'zbek tilida tovush jihatdan o'xshash so'zlar boshqa tillarda o'xshash bo'lmasligi tabiiy. Shuning uchun fonetic so'z o'yinlarini ko'pincha boshqa turdagi hazillar bilan almashtirish kerak bo'ladi.

"Shum bola" asaridagi so'z o'yinlarining tarjimalarini tahlil qilish quyidagi strategiyalarni aniqlash imkonini beradi. Birinchi strategiya - ekvivalent so'z o'yini topish. Bu eng ideal variant bo'lib, maqsad tilda ham o'xshash so'z o'yini imkoniyati mavjud hollarda qo'llaniladi. Ammo bu imkoniyat kam uchraydi. Ikkinchi strategiya - so'z o'yinini boshqa turdagi hazil bilan almashtirish. Masalan, leksik so'z o'yini sintaktik hazil bilan almashtirilishi mumkin.

Uchinchi strategiya - kompensatsiya. Bu strategiyada asl matndagi so'z o'yini yo'qoladi, ammo tarjimon boshqa joyda yangi so'z o'yini yaratib, yo'qotishni qoplaydi. Bu strategiya asarning umumiy hazil effektini saqlash imkonini beradi. To'rtinchi strategiya - eksplikatsiya. Bu strategiyada so'z o'yini ochiq tushuntiriladi, masalan, qavsda yoki izohda. Bu usul so'z o'yinining semantik mazmunini yetkazadi, ammo komik effekt yo'qoladi.

Beshinchi strategiya - so'z o'yinini tushirib qoldirish. Bu strategiya eng oxirgi variant

sifatida qo'llaniladi, ya'ni boshqa strategiyalar ishlamagan hollarda. Bu holda so'z o'yini o'rniga oddiy nutq ishlatiladi. Bu strategiya tarjima sifatini pasaytiradi, ammo ba'zan muqarrar bo'ladi. Oltinchi strategiya - yangi so'z o'yini yaratish. Tarjimon asl matndagi so'z o'yinini saqlay olmagan hollarda, maqsad til imkoniyatlaridan foydalanib, o'z o'rniga yangi so'z o'yini yaratishi mumkin.

"Shum bola" asarining ingliz tiliga tarjimasida so'z o'yinlari bilan bog'liq sezilarli qiyinchiliklar kuzatiladi. O'zbek va ingliz tillari orasidagi katta tipologik farq so'z o'yinlarini to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilishni imkonsiz qiladi. Tarjimon ko'pincha kompensatsiya va almashtirish strategiyalaridan foydalanishga majbur bo'lgan. Natijada inglizcha tarjimada so'z o'yinlarining miqdori kamaygan, ammo umumiy hazil effekti boshqa vositalar orqali qoplanishga harakat qilingan.

Rus tiliga tarjimada vaziyat biroz boshqacharoq. O'zbek va rus tillari orasidagi tipologik yaqinlik ba'zi so'z o'yinlarini tarjima qilishni osonlashtiradi. Ayniqsa morfologik so'z o'yinlari ko'proq saqlanish imkoniyatiga ega. Ammo leksik va fonetic so'z o'yinlari rus tilida ham qiyin tarjima qilinadi. Ruscha tarjimada ham turli strategiyalarning kombinatsiyasi kuzatiladi.

Xulosa qilib aytganda, so'z o'yinlari hazil-mutoyibaning eng murakkab va tarjima qilish qiyin turlari hisoblanadi. "Shum bola" asaridagi so'z o'yinlari asarning badiiy qiymatining muhim qismini tashkil etadi. Ularning tarjima qilinuvchanlik darajasi tillar orasidagi tipologik o'xshashlik va leksik tizimlarning mosligiga bog'liq. Tarjimon so'z o'yinlarini tarjima qilish uchun turli strategiyalardan foydalanishi va eng optimal variantni tanlashi kerak. Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, rus tiliga tarjimada so'z o'yinlarini saqlash imkoniyatlari ingliz tiliga tarjimaga nisbatan ko'proq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Delabastita D. (ed.). Wordplay and Translation. – Manchester: St. Jerome, 1996. – 244 p.

2. Chiaro D. Verbally Expressed Humour on Screen: Reflections on Translation and Reception // JoSTrans. – 2006. – Vol. 6. – P. 198-208.

3. Leppihalme R. Translation Strategies for Realia // Mission, Vision, Strategies, and Values. – Amsterdam: Rodopi, 2001. – P. 139-148.

4. G'afur G'ulom. Shum bola. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2015. – 224 b.

5. Норман Б.Ю. Язык: знакомый незнакомец. – Минск: Вышэйшая школа, 1987. – 222 с.

6. Attardo S. The Semantic Foundations of Cognitive Theories of Humor // Humor. – 1997. – Vol. 10. – P. 395-420